klášterů, způsoby zakládání, filiační vazby, ekonomické otázky a celkově shrnout působení cisterciáků v Českém království. Během jeho přípravy se však dle autorky ukázalo, že nelze zcela pominout ani kláštery, jejichž existence se Čech bezprostředně dotýkala. Syntetickému shrnutí byl proto předsunut anotovaný svazek o klášterech, které buď na území Čech vznikly a dnes leží za jeho hranicemi (Žďár a St. Marienthal), nebo byly vlastníky různě velkých enkláv na českém území (Waldsassen, Altzelle, Grünhain, Zwettl).

Pojednání zdánlivě nevybočuje ze schématu prvních svazků *Dějin*, v plné šíři jsou však popsány jen první dva zmiňované kláštery. Jejich dějiny jsou vykresleny od doby a způsobu založení až po výbuch husitských válek, velká pozornost je věnována jednotlivým aktérům, přičemž vedle opatů, resp. abatyší jsou sledovány i osudy dalších řeholníků a řeholnic, o kterých se prameny zmiňují (jedinečným zdrojem je zde zvláště žďárská kronika Jindřicha Řezbáře). Vhled do sociálního složení konventu nebo soukromého vlastnictví sester poskytuje kapitola o St. Marienthalu.

Důležitou část popisu klášterů tvoří zhodnocení pramenné základny, s čímž souvisejí i pasáže věnované klášterním knihovnám. Důležitým zdrojem informací, zejména v otázce vztahu kláštera k řádu i ostatním domům, jsou pak Statuta generální kapituly. U St. Marienthalu je výklad rozšířen o objasnění obecné praxe začleňování a fungování ženského kláštera v rámci cisterciáckého řádu, např. jaká zde byla úloha otce opata či kaplanů. Dalším úhlem pohledu na pojednávané kláštery je hospodářství a majetková držba. Autorka prochází majetek ves po vsi a věnuje se kolonizaci i celkovému rozboru klášterních příjmů. Tato část není pro žďárskou fundaci tak rozsáhlá jako u klášterů v předchozích dílech, neboť je pozornost věnována jen statkům ležícím na území Čech. Textový výklad zde vhodně doplňují přiložené mapky jednotlivých panství. Pasáže věnované architektuře a uměleckým dílům vzniklým v klášteře nebo pro klášter jsou jen základním vhledem do tématu, jež je přenecháno povolanějším specialistům.

Jednotlivé kapitoly druhé části knihy, pojednávající o klášterech Waldsassen, Altzelle, Grünhain a Zwettl, jsou uvedeny přehledem pramenů i literatury a základními informacemi o klášteře a jeho statcích v Čechách. Poté je prostor věnován – dnešní terminologií – „přeshraniční" spolupráci, ať již ve vztahu k českým cisterciáckým klášterům nebo k panovníkovi. Zde se objevila řada zajímavých poznatků, což vedlo autorku k zpracování samostatné kapitoly, která obě části knihy odděluje i spojuje zároveň: *Působení zahraničních cisterckých klášterů na území Českého království a vztahy českých opatství k řádovým domům v okolních zemích* (včetně exkurzu o královských pohřbech přemyslovských a lucemburských panovníků v zahraničních cisterciáckých domech). Tyto vazby, jež jsou sledovány mimo linii filiací (ta bude rozpracována až v posledním dílu), dokumentuje celá řada konkrétních postupů, např. když byli opati zahraničních klášterů pověřeni prohlédnout místa před založením klášterů, řešit vnitřní problémy konventů či vizitovat kláštery, ke kterým měli na rozdíl od otce opata geograficky blízko. Právě tato kapitola je nejzajímavější částí knihy.

U třetího svazku *Dějin cisterckého řádu* je třeba přivítat, že přináší jak pohled na české kláštery mimo dnešní zemskou hranici, tak i zahraniční kláštery s majetkovými vazbami do Čech. Tomu se šlo jen těžko vyhnout – tím méně u řádu, který byl mezinárodním a fungovaly u něho minimálně ve středověku vazby na linii filiační, a nikoliv teritoriální. *Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech* jsou proto plnohodnotnou součástí souboru, který se snaží postihnout působení cisterciáckého řádu v předhusitských Čechách.

Radka Lomičková

John Van Engen, *Sisters and Brothers of the Common Life. The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2008

433 s., ISBN 978-0-8122-4119-8

Nová monografie jednoho z nejkreativnějších historiků své generace na poli vrcholně a pozdně středověkých náboženských dějin přesvědčí již na prvních několika stranách, obsahujících stručný kritický přehled bádání k problému pozdně středověké religiozity. Východiskem je problematizace užívaných pojmů, od „pozdního středověku" a „raného

novověku" přes „zbožnost" až k nanejvýš obtížnému termínu „devotio moderna", která je cenná pro každého badatele na poli středověkých dějin zbožnosti. Van Engen zde více méně shrnuje svůj fundamentální článek (*Multiple Options: The World of the Fifteenth-Century Church*, Church History 77, 2008). Své mínění k badatelsky značně zatíženému pojmu *devotio moderna* vyjadřuje tím, že od něj ve své studii docela upouští a nahrazuje ho teologicky podloženými označeními *modern day devout* (nejspíše přeložitelné jako „zbožní dnešní doby") nebo *new devotion* („nová zbožnost"). Hluboká znalost pramenů k problému holandské „nové zbožnosti", včetně těch dosud téměř neznámých či nedostatečně zpracovaných, umožnila Van Engenovi vytvořit materiálově bohatý rozklad, což čtenáři přináší nejen účast na intelektuálně neobyčejně inspirativních interpretačních výkonech autora, nýbrž i možnost užívat jeho knihu jako jakýsi lexikon nejdůležitějších osobností hnutí a jejich děl. Autorova pregnantní charakteristika jeho záměru se tak jeví snad až příliš skromnou (s. 5): "*This is a book about the enterprise of self-conscious 'converts', who undertook to found a new form of community, in which to care for their religious selves, about its community-building, and its self-making. It is not a textbook history of the Modern devotion as such, not in the institutional sense of narrating its houses and their adherents, also not in the cultural sense of surveying 'devotion' as an amorphous rubric for later medieval religion*."

Pořádajícím principem autorovy analýzy je pojem, resp. fenomén (vnitřní) konverze (*conversio*), který Van Engen považuje za klíčový dynamický element pozdně středověké, dalo by se ale říci i obecně středověké zbožnosti. Při hledání jeho počátků se vrací hluboko do 14. a 13. století, mohl by však zajít až do pozdní antiky. Tam totiž jeho chápání vnitřně křesťanské konverze koření, jak vysvítá z jeho odkazů na díla Petera Browna a jeho školy (s. 2): "*The experience of turning inward defined for them* [tj. pro „nové zbožné"] *a social and religious position awkwardly poised between church and society, religious community and social kin*." Znovu si lze ověřit, že Peter Brown formuloval ve svém díle zřejmě nejživotnější koncept pro porozumění středověkému křesťanství vůbec. Bylo by možné se ptát, na jakých úrovních se takto chápaný pojem konverze stýká s weberovským pojmem charismatu. Oba termíny se dle mého názoru snaží podchytit stejný fenomén, totiž princip charismatické obnovy, který je v křesťanském náboženství imanentně přítomen.

Pojednání o holandských „nových zbožných" rozdělil autor do osmi kapitol, které jednak sledují dějiny jednotlivých domů (konventů) „nových zbožných", a zároveň diskutují vždy určitý interpretační problém: První kapitolu, která je věnována definici pojmu „vnitřní" konverze, následuje výklad k počátkům „nové zbožnosti" doprovázený úvahami ke specifickému charakteru konverze „dnešní doby". Dalším krokem přistupuje autor k analýze rozmanitých reakcí institucionální církve na holandský impuls obnovy, odkud vede cesta k otázce formování a charakteru sociální struktury jednotlivých domů. Pátá kapitola zkoumá sociální pole „nové zbožnosti", jejímiž centry jsou jednotlivé domy, chápané zároveň jako organizační jednotky. Otázka po charakteru jejich interakce s okolím tvoří páteř výkladu. Analýza rozličných aktivit v průběhu zavedení nové praxe náboženského života (např. formy obrany proti útokům zvenčí či formy symbolického posvěcení vlastní činnosti, mimo jiné hagiografickou produkcí) předchází řešení obtížné otázky po sebevnímání „nových" konvertitů jako nového, specifického společenského stavu „dokonalých" (*estate of the Perfect*). Poslední dvě kapitoly pojednávají pod výmluvnými tituly *Taking the Spiritual Offensive* a *Private Gatherings and Self-Made Societies in the Fifteenth Century* hlavní linie náboženské praxe, kterou „noví zbožní" uskutečňovali v rámci pozdně středověké společnosti a která měla na tuto společnost nezanedbatelný vliv hluboko do sedmnáctého a osmnáctého století, jako např. nové definice náboženského společenství na základě lidového jazyka, nové definice *admonitio* a *exhortatio*, nové definice „privátní" a „veřejné" sféry atd. Van Engen hovoří v této souvislosti o „dlouhém patnáctém století" a hledá vliv „nových zbožných" například u Erasma Rotterdamského, Martina Luthera, Jana Kalvína a Ignáce z Loyoly.

V posledních dvou kapitolách se Van Engenův cíl, pojednat dějiny holandských „nových zbožných" v celé jejich komplexitě a rozpornosti, projevuje nejzřetelněji: Rezignuje totiž na závěrečné shrnutí, které by například za pomoci sociologické či kulturologické terminologie obsahovalo pokus definovat „podstatu" *Devotio moderna*. To může vypadat na první pohled jako nedostatek, ale to by bylo mylné pochopení smyslu knihy,

která je pro čtenáře inspirativním pozváním k vlastnímu zamyšlení nad fenoménem „nové zbožnosti". Po lehce stravitelných – a lehce citovatelných – generalizacích tu není ani stopy.

Dějiny rozmanitých reprezentací pozdně středověké zbožnosti je třeba vyprávět rozmanitým způsobem a současné dějepisectví to také dělá. Tato rozmanitost však v sobě skrývá i určitou bezradnost, neboť na každého historika a historičku pozdně středověké religiozity čeká zvláštní výzva: dát této mnohosti jednotu a tvar. Překážkou je přitom především množství dochovaného a často zcela nezpracovaného materiálu, který je třeba nejprve najít, zpracovat, vyhodnotit a kontextualizovat. Jenom tehdy je totiž možné formulovat závěry, které by tohoto materiálu byly hodny. K tomu přistupují komplikované dějiny bádání s jejich historickými a konfesionálními břemeny, právě tak jako celá řada současných a minulých pokusů pozdní středověk konceptuálně uchopit a nalézt pro něj společného jmenovatele. Každý specialista na toto období bojuje se všemi těmito problémy podle svých sil a znalostí. Kniha Johna Van Engena je v této probíhající bitvě poslem dobrých zpráv. Napsat dějiny pozdně středověké zbožnosti není sice snadné, ale lze to dokázat (s. 307): *„Making sense of the Modern-Day Devout is of a piece with making sense of this long fifteenth century, something we have only begun to do in all its complexity."*

Pavlína Rychterová

Tradycja Arnošta z Pardubic w kulturze Ziemi Kłodzkiej / Tradice Arnošta z Pardubic v kultuře Kladska, red. Ryszard Gładkiewicz – František Šebek, Dolnośląska biblioteka publiczna im. T. Mikulskiego, Východočeské muzeum v Pardubicích, Wrocław – Pardubice 2008

204 s., ISBN 978-83-88685-12-5; 978-80-87151-03-7

Oživený zájem o osobnost prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic potvrzuje i anotovaný sborník, jenž obsahuje 15 statí českých a polských historiků. Publikaci symbolicky otevírá článek Františka Šebka *Arnošt z Pardubic a jeho vztah ke Kladsku – otazníky a perspektivy bádání*. Ačkoli zázračnému vidění, které měl arcibiskup jako chlapec ve farním chrámu Panny Marie, byla věnována v minulosti značná pozornost, máme podle autorova mínění stále k dispozici jen hrubý rámec Arnoštova působení v Kladsku a jeho následujících aktivit. Šebek mimo jiné odmítá tradiční názor, že arcibiskupův otec Arnošt z Hostýně zastával hodnost královského správce celé kladské provincie. Wojciech Mrozowicz ukazuje, že ačkoli Arnošt nikdy nebyl kanonizován ani blahoslaven, jeho kult našel velký odraz ve středověké literární tvorbě, především v biografiích zpracovaných Vilémem z Lestkova, Benešem z Weitmile a Janem Kladským. Roman Stelmach seznamuje čtenáře s listinami vydanými Karlem IV. a Arnoštem z Pardubic, jež jsou uchovány v Archivu panstwowem ve Vratislavi. Chronologicky řazený přehled tří Arnoštových a 156 Karlových listin je doplněn fotokopiemi pečetí panovníka i arcibiskupa a nejvýznamnějších listin. Janusz Golaszewski kriticky reflektuje starší studie, v nichž je nějakým způsobem zmíněn a hodnocen Arnošt z Pardubic a jeho vztah ke Kladsku.

Podstatná část sborníku je věnována kladskému náhrobku Arnošta z Pardubic a otázkám spojeným s jeho vznikem, tvůrci, použitou symbolikou, lokalizací ve farním chrámu i pohnutými osudy. Tomasz Mikolajczak rekapituluje dosavadní hypotézy geneze náhrobku, které předložili čeští, polští i němečtí badatelé, a nabízí komparaci s náhrobky biskupa Přeclava Pogarely a kardinála Jana Očka z Vlašimi. Mateusz Kapustka se zaměřil na zájem jezuitů o Arnošta v celkovém kontextu oživení kultu význačných duchovních předhusitského období, podrobný Balbínův popis náhrobku a snahu propojit arcibiskupovu osobnost s mariánským kultem. Pohled historiků střídá zajímavý příspěvek geologa Jiřího Šury (*Možnosti materiálového výzkumu náhrobku Arnošta z Pardubic*); předmětem jeho výzkumu je socha, nikoli tumba. Dosavadní výzkum, který bude i nadále pokračovat, nabízí dvě základní hypotézy o původu použitého kamene – tzv. pražskou opuku z parléřovské huti a huť u Radkova, která brala materiál z Gór Stolowych. Příspěvek Leslawa Nizińského upozorňuje na technické problémy spojené s chystanými restaurátorskými pracemi na náhrobku, jeho novým všestranným průzkumem a jeho následným přemístěním.

Hned dvě pozoruhodné studie otiskl ve sborníku Bogusław Czechowicz. První se dotýká pomníku z roku 1870. Památník klečícího duchovního hodnostáře s českou symbolikou,